

A. I. RAKITOV: Historické poznání. Svoboda, Praha 1985, 316 s.

Metodológia spoločenských vied, ktorá je nevyhnutnou podmienkou zvyšovania teoretickej úrovne spoločenskovedného výskumu, nie je doteraz systematicky rozpracovaná a značne zaostáva za úrovňou metodológie prírodovedného skúmania.

Významným krokom k zaplneniu tejto medzery je monografia u nás známeho sovietskeho autora A. I. Rakitova *Historické poznání*. Práca je logickým pokračovaním jeho dovtedajšej vedeckej činnosti zameranej predovšetkým na metodologické problémy vedeckého poznania.

Dôležitou podmienkou a základným faktorom výstavby metodológie spoločenských vied je budovanie teórie sociálneho poznania. Poznanie historickej skutočnosti je dôležitým predpokladom hlbšieho pochopenia súčasnosti a adekvátnejšieho predvídania a hodnotenia perspektív spoločenského vývoja. Problematiku historického poznania si Rakitov nevolí náhodne, ale vychádza zo skutočnosti, že historická veda je prvou spoločenskou vedou, v ktorej sa realizoval komplexný výskum spoločenského organizmu.

K skúmaniu významu a funkcie historického poznania možno pristupovať z dvoch odlišných, vzájomne spätých pozícií. Z pozície sociológie historického poznania, ktorá predstavuje vonkajší prístup k problematike (aké sú sociálne a triedne úlohy historického poznania v rôznych sociálnych epochách, ako naň pôsobia sociálno-ekonomické, etnické a kultúrne mechanizmy a pod.), a z pozície skúmania vnútornej štruktúry historického poznania. Tu ide o analýzu spôsobov jeho výstavby, špecifickosti vzťahu k objektívnej realite, vyčlenenie zhodných a odlišných charakteristík od iných foriem

poznania, atď. Práve tento druhý prístup vymedzený rámcom a prostriedkami teórie poznania dialektického materializmu je hlavnou témou predkladanej monografie.

Kniha je členená do štyroch častí, v ktorých sa uvažuje o najrôznejších aspektoch historického poznania, pričom príslušné súbory problémov sú vždy porovnávané z hľadiska ich riešenia v prírodovedných a historických výskumoch. Týmto prístupom sleduje autor dva základné ciele. Vyjasniť skutočnú špecifickosť historického a prírodovedného chápania určitých problémov a odpovedať na otázku, v čom je zhodný a v čom odlišný poznávací status prírodovedy (hlavne fyziky) a historickej vedy. Odmieťa jednostranné riešenia protichodných stanovísk, z ktorých prvé (Windelband, Rickert, Popper a ďalší) kladie obidve formy vedeckého poznania do ostrého protikladu a druhé (Petrusevskij, Topolski) ich takmer stotožňuje. Sám sa snaží o budovanie jednotnej vnútorne diferencovanej metodológie prírodných a spoločenských vied.

Prvá časť knihy je venovaná geneze a vývoju historického poznania. Na báze rozboru objektívnych podmienok a kognitívnych štruktúr podmienujúcich vznik historického poznania sa sústreďuje predovšetkým na kategóriu „záujmu o poznanie“, ktorá je z hľadiska epistemológie nedostatočne rozpracovaná a v hlavných rysoch vyčleňuje odlišnosti jej psychologického a gnozeologického vymedzenia.

Na základe skúmania antickej kultúry autor formuluje svoju hypotézu kategórie historického záujmu, ktorú konfrontuje so spôsobom riešenia novokantovcov. „Historický záujem nie je výsledkom abstraktného vzťahu k

večným a nemenným kultúrnym hodnotám, ale javom, ktorý je výsledkom objektívneho historického vývoja“ (s. 52).

Jeden z efektívnych spôsobov riešenia a výskumu problémov historického poznania vidí v systémovej prístupe, ktorý chápe ako významný metodologický prostriedok, no zároveň upozorňuje na nevyhnutnosť transformácie systémovej syntagmatiky skúmania novej predmetnej oblasti. V súvislosti s tým upresňuje najdôležitejšie pojmy ako: systém, väzba, vzťah, vlastnosť, štruktúra.

Ďalej sa zaoberá vzťahmi a určeníami, ktoré sú charakteristické pre abstraktné a formálne štruktúry tvoriace „logickú kostru“ historického poznania. Ide predovšetkým o formálno-logické vzťahy časovej usporiadanosti, priradovania, porovnávania historických udalostí, ich kauzálneho spojenia, cieľovej determinovanosti a ďalšie. Tieto vzťahy sú chápané ako základ pre rozvoj konkrétnych metód poznávania historickej skutočnosti.

V druhej časti Rakitov ukazuje, ako sa v priebehu historického vývoja od antiky až po súčasnosť mení obsah a zložitost štruktúry historického poznania a v závislosti od toho aj jeho poznávací status. V centre epistemologickej analýzy tohto procesu je skúmanie vzťahu medzi dvomi základnými zložkami historického poznania, empirickými a neempirickými poznatkami, ktoré autor postihuje prostredníctvom skúmania vnútorného mechanizmu výstavby poznania založenej na skúmaní vzťahu historického poznania k svojmu špecifickému objektu (kým prírodné vedy rozlišujú objekt činnosti a objekt poznania len epizodicky, pre historickú epistemológiu má ich rozlíšenie základný epistemologický význam).

Ďalším významným faktorom skúmania štruktúry a vývoja poznania je sledovanie vzájomného pôsobenia his-

torického a ostatných foriem poznania. V dejinách boli rôzne formy poznania klasifikované a porovnávané z rôznych hľadísk, od čoho závisela aj premenlivosť poznávacieho statu historického poznania. Autor vymedzuje súčasný epistemologický ideál vedy a oprávnené poukazuje na obmedzenosť väčšiny súčasných prác z filozofie vedy, kde výskum formálnych a obsahových charakteristík vedy je budovaný na základe najrozvinutejších odborov prírodovedy a matematiky za absencie väčšiny ostatných a najmä spoločenských vied. Dôsledkom toho je obmedzená platnosť takto budovaných definícií vedy a vedeckosti. V tejto súvislosti rozvíja „slabú“ (alebo „šlaku“) verziu v chápaní vedy, ktorá napriek rozmanitosti objektov, metód a problémov jednotlivých vied, vyčleňuje spoločné rysy vlastné všetkým formám poznania, a to nielen v protiklade k „zdravému rozumu“, ale vyčleňuje aj systemotvorný princíp, ktorý je základom poznávacích systémov zahrňovaných v „silnej“ verzii vedy. Na základe obecného vymedzenia teoretických poznatkov a postupov ich získavania, formuluje Rakitov tvrdenie, že nielen dôsledné teórie, ale aj formy poznania, v ktorých sa uplatňujú teoretické poznatky, majú vedecký status.

Problém teoretického vedenia v systéme historického poznania konkretizuje ďalej riešením vzájomného vzťahu historiografie a filozofie dejín. Čitateľovi približuje základné koncepcie analytickej filozofie dejín (Rickert, Collingwood, Danto), ktorá redukcionisticky zameriava filozofický rozbor len na štúdium historického poznania, a nie na skúmanie historickej skutočnosti, čím znemožňuje pochopiť úlohu a mechanizmu vzniku teoretického poznania v štruktúre historického poznania. „V kompetencii filozofie dejín nie je len štúdium logickej štruktúry a metodologických základov historického poznania [historická epistemoló-

gia), ale aj „druhá vrstva“, ktorú tvoria poznatky vzťahujúce sa na historickú skutočnosť (historiozofia)“ (s. 154).

V tretej časti monografie autor načrtáva, ako sa v procese vývinu historickej vedy utvára empirické poznanie, konkrétne jeho základné formy: historický popis a historický fakt. Na základe vymedzenia špecifickej funkcie historického popisu uskutočňuje porovnávací rozbor popisu v prírodovede a v historickej vede. Na pozadí odmietavého stanoviska voči extrémne jednostranným koncepciám riešenia vzťahu vied historických ako idiografických a prírodvedných ako vied nomotetických, formuluje viaceré charakteristiky vymedzujúce zhodu aj rozdielnosť jednotlivých foriem popisu. Ústrednú odlišnosť vidí v skutočnosti, že historické poznanie a jeho základ — popis postihuje ako svoj hlavný predmet skúmania vývoj a zmenu „sociálne významnej ľudskej činnosti“, ktorá je nerozlučne spätá s vedomím s problematikou subjekt-objektového vzťahu.

Vývin historického poznania vo vede je daný predovšetkým rastom ob-
jemu analytických a teoretických poznatkov. Túto podmienku, ako ukazuje Rakitov, spĺňa súčasná empirická historiografia, ktorá prechádza do nového, vyššieho štádia, charakterizovaného prebudovávaním epistemologických štruktúr (rast teoretickosti) a najmä prechodom z úrovne jedinečných dát na úroveň empirických faktov. Analýza historického faktu sa v posledných rokoch dostáva do popredia skúmania ako jedna z najproblematickejších otázok metodológie historického poznania.

Sémantická analýza „faktu“obecne a „historického faktu“ zvlášť, epistemologická a metodologická typológia historického faktu a vzťah „historického faktu“, „obrazu“ a „popisu“ sú základnými okruhmi problému, na ktoré Rakitov sústreďuje pozornosť a

ktoré rieši v konfrontácii s viacerými koncepciami (Lappo-Danilevskij, Goldstein, Gurevič, Uvarov, Topolski a ďalší).

Záverečná časť monografie je venovaná obsahovej epistemologickej analýze konceptualizácie (proces budovania hlavných štruktúr teoretického poznania) v systéme historickej vedy. Autor ukazuje, ako jej prostredníctvom možno prekonať ťažkosti pri formalizácii a logicko-metodologickej analýze jazyka historického skúmania (prírodný jazyk) a zároveň vytyčuje tri hlavné úlohy, od ktorých riešenia závisí korektnosť a efektívnosť historickej konceptualizácie. Ide o analýzu základných metodologických princípov teoretického poznávania minulosti (predovšetkým princíp historizmu), ďalej ide o skúmanie problému historického času a zákonov historického vývoja.

Kategória zákona vzhľadom na svoju závažnosť sa oprávnene dostáva do centra pozornosti. V opozícii k Popperovým námietkam, proti logickej možnosti existencie zákonov vo vyvíjajúcich sa systémoch, vymedzuje chápanie historického zákona z marxistických pozícií. Vyčleňuje obecné charakteristiky, ktoré ho spájajú so zákonmi prírodovedy, a tiež jeho špecifické určenia vyplývajúce zo zvláštneho objektu skúmania, ktorým je „... meniaci a v čase sa vyvíjajúca sociálne významná a cieľavedomá ľudská činnosť“ (s. 277).

S kategóriou historického zákona veľmi úzko súvisí problematika historického vysvetlenia (explanácia). Rakitov upozorňuje na neprípustnosť synonymického chápania pojmov „popis“, „predpis“ a „vysvetlenie“. Túto kategóriu precizuje prostredníctvom konfrontácie a kritickej analýzy troch buržoázných logicko-metodologických koncepcií historického vysvetlenia. Ide o racionálnu vysvetľujúcu schému založenú na využití súhrnných zákonov,

ďalej o schému vysvetľujúcu poukazom na racionálny motív a nakoniec o schému intuitívneho chápania. Zásadný metodologický problém podľa autora nespočíva v miere adekvátnosti toho-ktorého modelu pri skúmaní historickej skutočnosti (predpokladom adekvátnosti jej poznania je využitie viacerých modelov vysvetlenia v závislosti na úrovni vysvetľovaného javu v celku skúmaného systému), ale v akceptovaní alebo popieraní existencie objektívnych zákonov historického vývoja. „Základom pre historické vysvetlenie je dialektickomaterialistický princíp historizmu v rámci vedecký chápaného systémového prístupu, ktorý smeruje k poznaniu historickej skutočnosti“ (s. 291).

Ďalšou problematikou, ktorej spôsob riešenia je konzekventný pri chá-

paní kategórie historického zákona, je logická štruktúra kategórie predvídania. Autor vymedzuje jej základné premisy, predovšetkým upresňuje kategóriu „súčasnosti“ a vyčleňuje významné obsahové odlišnosti historických a prírodovedných predpovedí, ktoré sú často zatĺčané do úzadia vonkajšou zhodou logickej výstavby.

Monografia je podnetným a v mnohom originálnym, no nie vyčerpávacím riešením nadhodených problémov. Je potrebné zodpovedať na celé množstvo otázok historického poznania, ktoré otvárajú široký priestor pre nové logicko-metodologické a epistemologické výskumy. Ich realizácia je predpokladom vyrovnania existujúcej diskrepancie metodológie prírodných a spoločenských vied.

Elena Valentová

AKTUÁLNY ODKAZ RUSKÉHO MYSLITEĽA

N. G. ČERNYŠEVSKIJ: Antropologický princíp vo filozofii. Pravda, Bratislava 1988, 389 s.

Výber zo spisov N. G. Černyševského, nazvaný podľa jeho najznámejšej filozofickej práce, vyšiel v čase, keď si kultúrny svet pripomína výročie mysliteľovho narodenia (1828) a úmrtia (1889). Vedeckým redaktorom publikácie a autorom predslovu je doc. PhDr. F. Novosad, CSc., texty preložila PhDr. R. Kopsová, CSc.

Tento zväzok edície *Filozofické odkazy* — po technickej, redakčnej a jazykovej stránke skutočne perfektný — je podľa nášho názoru pozoruhodným príspevkom k plneniu zámeru postupne sprístupniť diela historicky významných mysliteľov širokému okruhu slovenských čitateľov. Vzhľadom na kvalitu publikácie sa žiada uviesť, že jej zodpovednou redaktorkou bola E. Breznenová a k dobrej úrovni pri-

spela aj PhDr. M. Kandrová spracovaním menného registra.

Texty, ktoré kniha obsahuje, vychádzajú v slovenčine prvýkrát s výnimkou článku *Estetické vzťahy umenia k skutočnosti* (Predslov k tretiemu vydaniu) uverejneného už v prvom (jedinom) slovenskom vydaní Černyševského hlavných estetických štúdií (1).

Černyševského dielo bolo a stále ešte je u nás málo známe. Kedysi to okrem iného súviselo s tým, že naši slaviofilsky orientovaní spisovatelia a publicisti čerpali skôr zo zdrojov v ruskom myslení, ktoré stálo na opačných ideových pozíciách než Černyševskij. Je zaujímavé, že v štúdiu *Náčrt gogoľovského obdobia ruskej literatúry*, z ktorej je malá časť uverej-